

Toros Korkmaz – Türkiye sol tarihinde öncüler: Paramaz ve ‘K’san kahagan’

Posted on 07/12/2025

Bu yazıda, Türkiye sol tarihinin bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde unuttuğu -ya da unutturmaya çalıştığı- 15 Haziran 1915 tarihinde İstanbul’da idam edilen, “Paramaz” lakaplı devrimci Madteos Sarkisyan ve onun 19 yoldaşının mücadelesini kısaca aktaracağım. Aynı zamanda, Türkiye solunun uzun bir süre bu konuda neden suskun kaldığını ve bu suskunluğun kırılmasının Türkiye soluna neler katabileceğini ele alacağım.

“Bizim istediğimiz eşitlik, biz katı milliyetçi değiliz, bizim talebimiz Ermeni, Türk, Kürt, Alevi, Laz, Ezidi, Süryani, Arap ve Kıptilerle birlikte eşit koşullarda yaşamaktır. Bir devrimci olarak bu hedefe ulaşacağımıza inanıyorum. Ama Osmanlı devletinin tutumu onu Türkçülüğe götürüyor. Yüzlerce yıl önce bu toprakta geldiğiniz noktaya, Türkçülüğe geri dönüyorsunuz. [...] Bizler milliyetçi değiliz, millet gayreti tarafından yönlendirilmemekteyiz. Bizler şoven milliyetçiler değil, halk dostlarıyız. Evet, biz ihtilalcimiz, ileri dünya tarafından tanınan ihtilâlcileriz, örnek ihtilâlcileriz ve tarih sahnesine çıkışımızın bütün hikâyesi de Osmanlı devleti tarafından gayet iyi bilinmektedir.”¹

Bu sözler, on dokuz yoldaşıyla birlikte 15 Haziran 1915’te idam edilen, Devrimci Sosyal Demokrat Hınçak Partisi’nin önde gelen isimlerinden, “Paramaz” lakaplı Madteos Sarkisyan’a aittir. Alıntı, Sarkisyan’ın 1897-1898 yılları arasında Van’da yargılandığı sırada yaptığı mahkeme savunmasından alınmıştır. Paramaz ve arkadaşları, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren ilk Marksist örgüt olan Devrimci Hınçak Partisi’nin yöneticileri arasında yer alır.

Hınçak Partisi, 1887 yılında Cenevre’de kurulmuş; II. Meşrutiyet’in ilân edildiği 1908 yılına

dek II. Abdülhamid'in istibdat rejimine ve özellikle Anadolu'daki Ermenilerin maruz kaldığı sistematik zulümlere karşı yeraltı gerilla tarzı (Ermenice'de fedayi) mücadele yürütmüştür. Bu dönemde Sasun (1894), ve Zeytun (1895), gibi bölgelerdeki Ermeni köylü isyanlarında örgütleyici ve destekleyici roller üstlenmiştir.²

Suikast iddiası

1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilânı sonrasında ise parti legal bir zeminde siyaset yürütmeye başlamış, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde temsil kazanmıştır. Ancak, 1913 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin darbeyle iktidarı ele geçirmesi ve Türk milliyetçiliğini devlet ideolojisi hâline getirmesiyle birlikte, Hınçak Partisi, yeni diktatörlüğe karşı muhalefetini yoğunlaştırmıştır. 17 Eylül 1913'te Köstence'de düzenlenen VII. Parti Kongresi'nde, Paramaz ve diğer yöneticilerin katılımıyla İttihatçı diktatörlüğe karşı izlenecek mücadele stratejisi tartışılmıştır.

Bir yıl sonra, 1914 Haziranı'nın sonlarında Paramaz ve İstanbul'daki parti yöneticileri, söz konusu kongrede İttihat ve Terakki liderlerine suikast planladıkları iddiasıyla tutuklanmış; işkenceye varan insanlık dışı uygulamalara maruz bırakılmış ve delil yetersizliğine rağmen hukuki dayanağı olmayan, tamamen siyasi nitelikte bir yargılamayla idama mahkûm edilmişlerdir. Bu idamlar, yalnızca birer siyasi tasfiye değil, aynı zamanda 1915 Ermeni Soykırımı'nın safhalarından biri olarak değerlendirilmelidir.³ 15 Haziran 1915'te Beyazıt Meydanı'nda gerçekleştirilen infazlar, hem Ermeni devrimci hareketi hem de Osmanlı'daki sosyalist mücadelenin belleğinde derin bir kırılmaya yol açmıştır.

Asımlarının üzerinden 110 yıl geçmiş olmasına rağmen, Paramaz'ın Van'daki mahkemede dile getirdiği sözler, Türkiye siyasetinde hâlen güncelliğini korumaktadır. Türk kimliği dışındaki tüm etnik kimliklerin, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana anayasal düzeyde tanınmamış olması; demokratik hak ve özgürlüklerin kurumsal bir güvenceye kavuşmamış

olması; Türk kimliğine asimilasyonu reddeden -başta Kürt halkı olmak üzere- diğer halkların siyasal ve hukuki düzeyde yok sayılması, Paramaz'ın bir yüzyıl önce dile getirdiği uyarıların geçerliliğini dramatik biçimde sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Devrimci Ermeniler

Bir başka önemli nokta da, Paramaz'ın şahsında o dönemki devrimci Ermeni siyasetinin geleceği öngörmeye ne kadar doğru bir noktada olduğudur. Paramaz, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun ideolojik olarak giderek Türk milliyetçiliğine kaydığını tespit ediyor; buna karşılık Ermeni milliyetçiliğini yükseltmekten ziyade, Osmanlı içinde yaşayan tüm halkların kardeşliği temasını vurguluyor ve bunu sol enternasyonalist mücadeleyle ilişkilendiriyordu.

Paramaz'ın güçlendiğini gördüğü asimilasyoncu Türk milliyetçiliği, yalnızca 1915'te ve onu izleyen birkaç yılda Büyük Ermeni Soykırımı, Süryani ve Pontus soykırımlarını gerçekleştirmekle kalmamış; sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olarak hem devlet hem de toplum düzeyinde hegemonik etkisini günümüze dek sürdürmüştür. Bu ideolojik çizgi, Kürt sorununun ortaya çıkışında ve on binlerce vatandaşın yaşamını yitirmesinde doğrudan sorumlu olmuş; aynı zamanda solun gelişmesine zemin hazırlayacak demokratik bir siyasi kültürün Türkiye'de oluşmasına büyük oranda engel teşkil etmiştir.

Türkiye'de resmi devlet ideolojisi ve ana akım siyasal aktörler, 1915 Ermeni Soykırımı'nı ve Ermeni halkının tarih boyunca maruz kaldığı sistematik katliam ile ayrımcılıkları ısrarla inkâr etmeye devam etmektedir. Ancak son yıllarda, sınırlı da olsa, liberal sol çevrelerde ve özellikle demokratik Kürt siyasetiyle ittifak kuran sol-sosyalist hareketlerde bu tarihsel gerçekliğin kabulüne yönelik önemli gelişmeler gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, soykırımın tanınmasına yönelik açıklamalar yapılmakta; Ermeni toplumunun belleğiyle dayanışma gösteren etkinlikler ve metinler üretilmektedir.

1915

Ne var ki bu olumlu gelişmelere rağmen, Türkiye solunun önemli bir bölümü, kendi tarihsel köklerini ve ideolojik yapılanmasını sorgularken Ermeni Soykırımını ile olan doğrudan ilişkiyi yeterince görünür kılmamaktadır. Oysa 1915, yalnızca Ermeni halkını hedef alan bir imha politikası olmakla kalmamış; aynı zamanda Osmanlı coğrafyasındaki en örgütlü ve teorik açıdan donanımlı sosyalist kadroların da tasfiyesine yol açmıştır.

Akademi dünyasıyla sınırlı kalan ve devrimci Ermeni siyasetini Türkiye sol tarihi içinde genellikle görmezden gelen yayınlar dışında, Kadir Akın'ın 2015 yılında yayımlanan Ermeni Devrimci Paramaz: Abdülhamid'den İttihat ve Terakki'ye Ermeni Sosyalistleri ve Soykırım adlı eseri ile 2021 tarihli Saklı Tarihin İzinde: Osmanlı'da Modernleşme, Anayasa, Sosyalizmin Kökleri ve Ermeni Vekiller başlıklı kitabına kadar, Türkiye sol tarihi yazımında Ermeni devrimci hareketinin sosyalist gelenek içindeki yeri büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu iki çalışma, yalnızca Ermeni sosyalistlerinin tarihsel rollerini belgelemekle kalmayıp, aynı zamanda Türkiye sosyalist hareketinin ideolojik sınırlılıklarını da sorgulayan önemli katkılar sunar.

Kanımca, Kadir Akın'ın eserlerine kadar Türkiye solunun ana akım bileşenleri içerisinde, Ermeni sosyalist hareketi üzerine ciddi, sistematik ya da kuramsal nitelikte bir tartışmanın var olmaması sadece tarihsel bir boşluğun değil; aynı zamanda ideolojik bir tercihin ürünüdür. Bu yokluk, Türkiye solunun enternasyonalizm iddiasının ne kadar dar bir çerçevede kaldığını ve etnik kimlikler ile sınıfsal mücadele arasındaki ilişkiyi yeterince kuramadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Akın'ın çalışmaları bu açıdan yalnızca "tarihi hatırlatma" işlevi görmekle kalmamış; aynı zamanda Türkiye solunun hafıza, yüzleşme ve yeniden inşa meselelerine nasıl yaklaşması gerektiğine dair eleştirel bir çağrı niteliği taşımıştır.

Türkiye sol hareketinin neredeyse tüm ana akım bileşenlerinin üzerinde mutabık kaldığı

konu, bu coğrafyada sosyalizmin tarihinin 1909'da kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası ve onunla özdeşleşmiş İştirakçi Hilmi ile Mustafa Suphi gibi isimlerle başlatılmasıdır. Birçok sol hareket, Kemalizm'le olan farklılığını vurgulamak amacıyla "Bizim Mustafamız, Mustafa Kemal değil, Mustafa Suphi'dir." der. Hâlbuki gözden kaçırılan önemli bir nokta vardır: Gerek Osmanlı Sosyalist Fırkası gerekse bu yapının yöneticisi konumundaki kişiler, dönemin dünya enternasyonalist sol hareketi tarafından pek ciddiye alınmayan; ideolojik ve teorik birikimleri son derece sınırlı, politik pratikleri ise etkisiz aktörlerdir. Sembolik bir öneme sahip olmalarına karşın, Türkiye sol literatürüne teorik ya da pratik anlamda kayda değer bir katkı sunamamışlardır. Buna karşılık, o dönemin Ermeni devrimci siyasi hareketi -tüm bu kişi ve yapılarla kıyaslandığında- en az otuz yıl daha geriye giden tarihsel birikimiyle, güçlü ideolojik-teorik donanımıyla ve aynı zamanda Osmanlı coğrafyasındaki örgütlenme düzeyi ile enternasyonalist bağları sayesinde, Türkiye sol tarihinin gerçek kurucu unsuru olmayı çoktan hak etmiştir. Hınçak ve Taşnaktsutyun gibi Ermeni sosyalist partileri, dünya Marksist-sol birikiminin görece önem verdiği aktörlerdir.⁴ Bu partiler, Rus sosyalistlerinden etkilenmiş; ideolojik ve örgütsel anlamda kurumsallaşmış; Osmanlı sınırları içinde örgütlenme ve enternasyonalist atılımlar bakımından çok daha güçlü olmuşlardır.⁵

Örneğin, Lenin 1917 devrimi sonrası Beyaz Ordu'ya karşı kazandığı bir zaferde, "Daha dün 15 Haziran 1915'te kardeşim, yoldaşım Paramaz, on dokuz sosyalist aydın yoldaşıyla birlikte İstanbul'un Beyazıt Meydanında darağacına çıkarıldı."⁶ diyerek Paramaz'ı ve onun nezdinde Ermeni sosyalist hareketini selamlıyordu. Türkiye solunun genelinin Ermeni devrimci hareketini kendi sol tarihinin bir parçası olarak görmemesi, Anadolu'nun yerli halkı olan Ermenileri, onların yaşadığı büyük trajedileri ve buna karşı verdikleri sol sosyalist mücadeleyi yok saymaları, ne yazık ki kapsayıcılığın ve enternasyonalist damarın hâlâ ne kadar zayıf olduğunu gözler önüne seriyor.

Hınçak Partisi ve Taşnaktsutyun Partisi

1887’de kurulan devrimci Hınçak Partisi ile 1890’da kurulan Taşnaktsutyun Partisi, hem o dönemin en önemli enternasyonalist sol örgütü olan 2. Enternasyonal’e üyeydiler; hem de o dönemin güncel ideolojik ve teorik tartışmalarına sosyalist bir perspektiften programlarında geniş yer veriyorlardı. Hınçak Partisi doğrudan Karl Marx’a atıf yapmakla kalmıyor, kurucu kadroları aynı zamanda o dönemin en önemli Marksist devrimci önderleri olan Engels, Plekhanov, Lenin ile de irtibat hâlinde bulunuyordu. Taşnaktsutyun Partisi ise Hınçaklara göre içinde daha milliyetçi ve burjuva unsurları da barındıran, ama son tahlilde işçi sınıfının ve köylülerin sömürsünü gerek programında gerekse siyasi pratiğinde bolca dile getiren kitlesel bir sol partiydi.

Her iki parti (Hınçak ve Taşnaktsutyun), Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yüzyıllardır maruz kaldıkları sistematik ayrımcılığı ve dışlanmayı siyasal söylemlerinde açıkça dile getirmiş; buna karşılık, yerinden yönetime dayalı özerklikten Ermeni nüfusun yaşadığı bölgelerde eşit yurttaşlığa kadar uzanan çeşitli siyasal taleplerde bulunmuşlardır. Bu talepler, resmi Türk tarih yazımında iddia edildiği gibi, onları “ayrılıkçı Ermeni milliyetçisi” olarak değil; ulusal meselenin çözümünü sosyalizmle bütünleştiren enternasyonalist perspektife sahip sosyalist hareketler olarak değerlendirmeyi zorunlu kılar.

Özellikle Hınçak Partisi’nin kuruluş bildirgelerinde sınıf temelli analiz ile etnik ve ulusal sorunlar iç içe ele alınırken, Taşnaktsutyun’un daha geniş tabanlı ve zaman zaman pragmatist eğilimler taşısa da sosyal adalet ve emek eksenli politikaları ön planda tutan yapısı dikkat çekicidir. Bu yaklaşım, dönemin sosyalist hareketleriyle (özellikle II. Enternasyonal’le) organik ilişkiler kurabilen tek Osmanlı merkezli siyasi örgütlenmelerin başında geldiklerini göstermektedir. Buna karşılık, 1909’da kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın programlarında gayrimüslim tebaaya yönelik ayrımcılıklar neredeyse tamamen göz ardı edilmiş, özellikle Ermeni halkının yaşadığı eşitsizlik ve şiddet görmezden gelinmiştir. Bu durum, partinin sınıf siyasetini etnik sorundan soyutlayarak dar bir

çerçeveye hapsedmesine neden olmuştur.

Benzer şekilde, 1920'li yıllarda Mustafa Suphi ve arkadaşları tarafından kurulan Türkiye Komünist Partisi de (TKP), Ermeni Soykırımı başta olmak üzere, Rum, Süryani ve diğer Türk olmayan halkların maruz kaldığı tarihsel ve yapısal baskıları gündemine almamış; partide önemli görevler üstlenen Ermeni kökenli üyeler ise, sistematik biçimde etnik kimliklerinden arındırılmış, kendilerine Türk isimleri verilerek kimliklerinin kamusal görünürlüğü engellenmiştir. Bu durum, TKP'nin enternasyonalist ilkelerle çelişen bir çizgi izlediğini ve o dönemki Türk milliyetçiliğinin ideolojik hegemonyasından tam anlamıyla bağımsızlaşamadığını göstermektedir.

Sosyalist hareket

1915 Ermeni Soykırımı, sadece Anadolu coğrafyasının önemli, kadim halklarından olan Ermenileri büyük oranda yok etmekle kalmamış; Paramaz ve on dokuz yoldaşının kıyımında görüldüğü gibi Türkiye sosyalist hareketinin parlak kadrolarının o dönem için büyük oranda tasfiye edilmesine neden olmuştur. Sosyalist ideolojik ve politik birikim yok olurken halklar arası ortak sol siyaset yapma kültürü de bitme noktasına gelmiştir. Sol siyasette nitelikli kadroların ortaya çıkmasının belli bir teorik birikim ve zamana ihtiyaç duyduğu göz önüne alındığında, kaybın boyutları çok ciddidir.

Bu durumun Türkiye sol hareketine, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra verdiği en büyük zarar; geride kalan son derece cılız sosyalist hareketin Türk milliyetçiliğinin ideolojik etki alanına kolayca girmesi ve başta Kürt halkı olmak üzere diğer etnik ve inançsal grupların sorunlarına çok uzun yıllar duyarsız kalması olmuştur. Aynı zamanda Türkiye sol hareketinin enternasyonalist damarı, şoven milliyetçiliğin etkisiyle gelişememiş; bu durum dünya solunun teorik ve pratik birikiminden yeteri kadar faydalanamamayı da beraberinde getirmiştir. Paramazların ve onun nezdinde de, 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın

başında son derece etkin olan Ermeni devrimci hareketinin Türkiye sol hareketi tarafından kurucu unsur olarak görülmesi; hem günümüzün en önemli politik sorunu olan Kürt sorununun anlaşılmasında ve bu kanlı tarihten dersler çıkarılarak gerçekçi çözümler getirilmesinde, hem de solun kendi içindeki milliyetçi-şovenist kalınlardan arınmasında son derece etkili olacaktır.

Türkiye sol tarihinin, etnik ve sınıfsal mücadelelerin kesişimselliğini merkeze alan bir bilinçle yeniden değerlendirilmesi, sadece kavramsal bir düzeltme anlamına gelmez; bu yaklaşım, “Türk solu” yerine “Türkiye solu” kavramını yerleştirerek çokkültürlü, çokkimlikli ve çoğulcu bir siyasal tahayyülün önünü açar. Bu yeniden konumlanma, yalnızca iç politikada değil; aynı zamanda Ortadoğu ve Kafkasya gibi etnik, dini ve kültürel çeşitliliğin hâkim olduğu komşu coğrafyalarda da Türkiye solunun Türk olmayan halkların özgürlük mücadeleleriyle daha sahici ve dayanışmacı ilişkiler kurabilmesinin temelini oluşturacaktır.

Son dönemde daha sık dile getirilmeye başlanan “demokratik toplum sosyalizmi” kavramının içeriği, ancak milliyetçi reflekslerden arındırılmış, kapsayıcı bir sol tarih anlayışıyla anlamlı bir çerçeveye kavuşabilir. Bu bağlamda, yeniden başlatılan barış sürecinin yalnızca Türk devleti ile Kürt halkı arasında kurucu bir mutabakat arayışı olarak değil; aynı zamanda tarihsel olarak bu toprakların asli unsurları olan Ermeniler, Süryaniler ve Rumları da kapsayan bütünlüklü bir toplumsal barış projesi olarak tasarlanması gerekmektedir.

Bu perspektif, geçmişle yüzleşmeyi sadece bir “geçmiş muhasebesi” olarak değil, gelecek inşası için gerekli demokratik bir zeminin oluşturulması olarak gören radikal bir politik vizyonu zorunlu kılar. Böyle bir yaklaşım, Türkiye solunun hem tarihsel yüklerinden kurtulmasına hem de yeni bir enternasyonalist ufka doğru yol almasına imkân tanıyacaktır. Paramaz ve yoldaşlarının idamıyla sadece bir Ermeni halkının evlatları değil, ortak devrimci geleceğimiz de darağacına çekilmiştir. Bu geçmişle yüzleşmek, bir ahlaki sorumluluk olmanın ötesinde, Türkiye solunun yeniden inşasında tarihsel bir zorunluluktur.

Dipnotlar:

[1] Akın, Kadir. 2015. Ermeni Devrimci Paramaz Abdülhamid'den İttihat Terakki'ye Ermeni Sosyalistleri ve Soykırım, İstanbul: Dipnot Yayınları. s. 57-58.

[2] <https://evnreport.com/raw-unfiltered/the-rise-and-fall-of-the-hunchak-party/>

[3] Akın, Kadir. Comrade Paramaz: A Revolutionary from Turkey • MassisPost

[4] Anahide Ter Minassian, Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912) adlı çalışmasında, Hınçak ve Taşnak hareketlerini hem milliyetçilik hem de sosyalizm açısından derinlemesine analiz eder. Bu partilerin ideolojik düzey ve örgütsel boyutlarını anlamada temel başvuru kaynağıdır.

[5] Savran, Sungur. Sınıf mücadelesi olarak Ermeni soykırımı, DM 23 yeni.indd

[6] Akın, Kadir. 2015. Ermeni Devrimci Paramaz Abdülhamid'den İttihat Terakki'ye Ermeni Sosyalistleri ve Soykırım, s. 220.

*K'san kahagan sözü Ermenice 20 şehit demektir. Hınçak Partisi yöneticisi olan bu 20 kişinin adları şunlardır: Paramaz lakaplı Matdeos Sarkisyan, Vahan Boyacıyan, Aram Açıkbaşyan, Bedros Torosyan, Armenak Hampartsumyan, Sımbat Kılıçyan, Hagop Basmacıyan, Minas Keşişyan, Mıgırdiç Yeretsyan, Hrant Yegevyan, Yeremya Manandyan, Karekin Boğosyan, Keğam Vanikyan, Karnig Boyacıyan, Hovhannes Derğazaryan, Boğos Boğosyan, Murad Zakaryan, Tovmas Tovmasyan, Abraham Muradyan, Yervant Topuzyan.

Kaynak:

<https://bianet.org/yazi/turkiye-sol-tarihinde-onculer-paramaz-ve-ksan-kahagan-308392>

